

S. MAJITOVTIŃ SHÍĜARMALARINIŃ TILINIŃ STILLIK ÓZGESHELIKLERI

Seydullaeva Ayzada

Ájiniyaz atındağı NMPI qaraqalpaq tili kafedrası

Резюме: В статье одна из языковых единиц нашего языка посвящена событию употребления атрибутивные компоненты синонимов в художественном языке. В художественных произведениях приводятся некоторые подробности, касающиеся особенностей значения слова в употреблении.

Ключевые слова: лексика, стиль, семантика, синоним, лингвистика, синоним.

Resume: In article, one of the linguistic units of our language is devoted to the event of the use of synonym units in an artistic language. In the works of, some details are given concerning the peculiarities of the meaning of the word in use.

Key words: vocabulary, style, semantics, synonym, linguistics, synonym.

Kórkem poetikalıq til, yamas kórkem shıĝarma tili – bul ruwxıy mádeniyattıń birden bir áhmiywtli tili, sonıń menen birge lingvistikalıq ilimiy izertlew obekti esaplanadı.. Insánıyattıń mádeniy qáliplesiwinde poetikalıq tildiń roli ayırıqsha bolıp, solardıń ishinde sinonim antonim hám omonimler ayırıqsha orın iyeleydi.

Sinonimler tildiń, sóylewdiń sonday-aq kórkem shıĝarma tiliniń sulıwlıǵın, tásirliǵin, baylıǵın támiyinleytuǵın qural bolıp esaplanadı. Olar jámiyette qatnas talaplarına say payda boladı hám tildiń sózlik quramın, semantikalıq baylıqların rawajlandıradı. Tilde sinonimlerdi orınlı tańlay alıw pikirimizdi anıq jetkeriwge, kerekli jerinde onıń hár túrli variantlarınan paydalanıw pikirdi rawajlandırawǵa hám zárúr mánini payda etiwge xızmet etedi. Nátiyjede jazıwshınıń jeke stilin jaratıwǵa járdem beredi.

S.Májitov shıĝarmalarında sinonimler jiyi qollanǵan. Bular aytlajaq pikirge kórkemlilik, obrazlılıq berip, shıĝarmalar tiliniń bay ekenligin kórsetedi. Sonday-aq dóretpelerdegi sinonimler bir sózdi tákirarlamaw, kórkem teksttiń sulıwlıǵına erisiw hám usılay kórkem sóz sheberiniń jeke stilin kórsetip beriw ushın qollanılǵan. Mısalı:

Qıstan *álemat* qalmaq jannıń bári jayrasar (1,62), Taza kún, taza jıl da bar, Jaqsılıq *nishan* bunda bar (1,66), Samal turıp alañanshıq jaǵınan, *Áser* qalmas jazdıń, gúzdiń waǵınan (1,66), *Ómir* qımbatlı zat joqdur bahası (1,76), *Hayatta* jeńiler, zálel degen ne? *Tuw* alıp abay kórgizgen. Bul xalıqtıń qay bayramı (1,27), Sen kótergen shanlı *bayraq*, máńgi turǵay dúnyada (1,27), *Táǵdiyr* oǵan jay bermedi kórmege, *Ózi* de ilinip tústi qamaqqa (1,111), *Qaza* solay bolsa ne shara qılsın, Sarǵayıp otırdı qarap jan-jaqqa (1,111).

Bul mısallarda avtor shıǵarma tiliniń jarlı túsiwiniń aldın alıp hár qıylı sinonimlerden paydalanǵan. *Belgi* sóziniń ornına álema, nıshan, áser sózlerin kishigirim mánilik ózgesheligine qaray sáykes orınlarǵa durıs qoyıp qollanǵan, sonday-aq ómir-hayat, tuw-bayraq, táǵdir-qaza sózleri de orınlı paydalanılıp sózlerdiń tákirarlanıwına jol qoyılmaǵan.

Komponentleri sinonimler bolǵan jup sózler de shıǵarmalar tilinde qollanılǵan:

İs uqsasa sonday kúnge jetpeyme?,

Ash-arıqtan uwayım-qayǵı ketpeyme? (1,48).

Jarlı islep, baylar alıp,

Hal-dármanı pitip ketken (1,52).

Jábir-zulım asa ketip,

Esten tanıp harıp ediń (1,53).

Bundaǵı ash-arıq, uwayım-qayǵı, hal-dárman, jábir-zulım jup sózleri óz-ara sinonimler bolıp, olar ulıwmalastırıwshı, kúsheytıwshı mánige iye bolǵan.

Sinonimler shıǵarmalarda hár jerde kelip sinonim bolıwı menen birge bir qatarda kelip te birgelkili aǵzalardı payda etedi:

Keshten jatıp erte turmaq,

Bilmeysen *sharshamaq, harmaq* (1,47) .

Mintazlap, puxtalap alıp tarashın,

Etip suwdiń irkilmestey sharasın (1,48).

Zamana dúzlesip, sazlastı oǵan (1,22).

Ezildiń, jenshildiń isiń edi haq,

Jurtlar aralastı bizge ne boldı (1,23).

Joqarıdaǵı mısallarda qollanılǵan sinonim sózler gradatsiyalıq sıpatqa iye bolıp, shıǵarma tiliniń kórkemliliǵın arttırǵan. Sonday-aq, S.Májitov shıǵarmalarındaǵı jumsalǵan sinonimlerdiń payda bolıw jollarına toqtap ótsek.

1. Jeke turǵanda ulıwma mánileri bir-birine jaqın turaqlı sinonimler.

Jolta bolsa, *máwsim* óter is ońbas,

Demek, jaz *pasında* diyqanlar tınbas (1,49)- máwsim, pasıl

2. Qosımta qosılıw jolı menen jasalǵan sinonimler.

Bir *tilenshi, diywana* bir baydan barıp qayır soradı (3,93), -tilenshi, diywana.

3. Dialektlik sózler óz-ara sinonim bolıp qollanılǵan:

...Tilden *házirlengen*, túrli-túrli naz-neǵmetlerden tarta berdi. (1,187)

...dúnyadaǵı eń pás bolǵan tamaqlardan *tayarlamaǵın* ótindi. (1,187)- házirlew, tayarlaw.

4. Basqa tilden ózlesken sózler túpkilikli sózler menen sinonim bolıp qollanğan:

Endi qonaqlar Azipke kelesi *náhári* ushın dúnyadağı eń pás bolğan *tamaqlardan* tayarlamağın ótindi (1,187). *Náhár* (oğuz tilinde awqat)- tamaq.

Bolğay mağan *jan suwı-abı hayat* (1,125). *Jan suwı*, *abı* (parsı tilinde suw) hayat.

Qullası, dóretiwshi shıǵarmalarındaǵı sinonim sózler sózlik quramımızdıń baylıǵınan derek beredi, hám olar avtor tárepinen júdá sheberlik penen jumsalǵanın kóremiz.

S.Májitov dóretpelerindegi antonimler, tiykarınan, atlıq, kelbetlik hám ráwish sózlerden jasalğan.

a) Atlıqlardan jasalğan antonimler:

Jerin *ayaq* pa, *saǵa* ma?

...*jaqsılıq* ornına da, *jamanlaq* ornına da sol bir tildi jumsadıq. (1,187). Bul mısallardaǵı *ayaq* sózi awıspalı mánide jumsalıp aqırı, sońı mánisin bildirgen hám *saǵa* sózine antonim bolıp qollanğan.

b) Kelbetlik sózlerden jasalğan antonimler:

...Xatamtay tuwısında *saqıy*, sen tuwısında *baqıl* ediń (1,172).

...Bántte turıp bende bolıp *semiz* bolǵannan, óz ayaǵıma arqayın júrip, *arıq* bolǵanı abzal (1,189).

Suwda sonday qaysı *shiyrin*, qaysı *ashshı* tolqı bar (1,126).

Alıs bilen *juwıqtı* joritqan biler,

Ashshı bilen *dushshını* tatqan biler (1,179).

Shıǵarmalarda kelbetliklerden morfologiyalıq usılda da antonimler jasalğan:

Biydárt adam birewge erer,

Dártli jigit ózi berer (1,102).

v) Ráwish sózlerden jasalğan antonimler:

Keshten jatıp, *erte* turmaq (1,47).

Búgin bar boldı, *burın* joq,

Bunda baylarǵa orın joq (1,27).

Ádep *ásteledi* *dárriw* jetpege,

Quwıp jetip uslap alıp ketpege (1,114)-áste, *dárriw*

Bul mısallarda bir frazada, bir gápte qollanılğan antonim sózler antitezalıq sıpatqa iye bolıp sóylewdiń ótkirliǵın arttırıw maqsetinde qollanılğan.

Sonday-aq ayırım antonim sózler juplasıp qollanılıp bir túsinikti ańlatıp kelgen:

Qıdırıp *arman-berman* júrgennen soń,

Diyxanlar egin ekken jerge bardı (1,117).

...*Kempir-ğarrıǵa* tiymeńiz, qayta sıylańız (1,179).

Bul mısaldaǵı juplasıp kelgen antonim sózler qarama-qarsı mánisin joytıp, ulıwmalastırırwshı máni ańlatıp tur.

S.Májitov dóretpelerinde omonimler kórkemlew quralları sıpatında pikirdi uyqasıqlı etip jetkeriw ushın keń qollanılǵan. Shıǵarmalarda omonimler bir sóz shaqabınan da, hár qıylı sóz shaqabınan da jasalǵan:

Jadırap qıs kiyimin *qoyıp*,

Qonaq shaqırar *qoy* soyıp (1,64).

...Arnalǵan *qosıma* aparıp túsiredi.

...jáne *qos* kópirge deyin jılawımda juwırıp shıǵarıp saldı (1,167).

...arpa egeyin dep *qosqa* shıǵıp ketip edi (1,181).

Búgin buzawlar emip, malǵa *qosılıp* ketipti (1,181).

Bunı óriste *mal* baǵıp júrgen Begdulla kórdi (1,178).

Baǵzı isler, *mal* tabar islep talap (1,114).

Birinshi mısaldaǵı *qoy* sózi is háreketti ańlatsa, ekinshi mısaldaǵı *qoy* sózi atlıq «haywan» mánisinde kelip, úshinshi mısalda *qos* - jay, ılashıq, tórtinshi mısalda *qos* – «jup» mánisinde, besinshide *qos* – «jer súriw», «qos aydaw», altınshı mısalda *qos* sózi «is háreket» mánisinde qollanǵan. Jetinshi mısalda *mal* sózi «haywan» mánisin bildirse, keyingi *mal* sózi «baylıq» mánisin bildirip kelgen.

S.Májitov shıǵarmalarında kóp mánili sózlerdiń leksikalıq mánisiniń uzaqlasıwı arqalı jasalǵan omonimler de jumsalǵan. Mısalı:

As kóbeyip, *aq shıǵıp* kewli ósken el sózi,

Qısqań qıstan qutqarǵan erkinlik taza báhár (1,63).

Kók elesler búlbil sayrar,

Gúl-gúl dónip gúller jaynar (1,65).

Mısallardaǵı *aq*, *kók* sózleri nárseniń túrin bildiretuǵın reń mánisinen uzaqlasıp «aq» (egin), «kók» (kók shóp) mánisinde jumsalǵan.

S.Májitovtı kúshli sóz sheberi ekenligin onıń *qarap* omonim sózlerin óz shıǵarmalarında ustalıq penen paydalanıp sóz oyunın payda etken:

...*Qarap* bolǵanı menen *qarap* qalmaydı, jariq dúnya kózine tastay qarańǵı boladı. Mısaldaǵı «qarap bolıw» mańlayın qurıtıw, awhalın qıyınlastırırw mánisinde jumsalsa, ekinshi «qarap qalmaydı» sózi «qurı qarap qalmaydı» mánisinde keltirilgen. Bunday omonimlerden sóz oyunın dúziw XI ásirdegi «Qutadǵu bilik» shıǵarmasında da ushırasqanın kóremiz. Onda «qarshi» sózi «saray» hám «qarsı» mánilerinde jumsalǵan.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Айназарова Г. Қарақалпақ тилинде теңлес еки компонентли фразеологизмлер (Оқыў –методикалык қолланба). -Нөкис: 2005. -118 б.
2. Әбдиназимов Ш. Бердақ хәм қарақалпақ жазба әдебий тили. -Нөкис: Билим, 1997. -21 б.
3. Әбдиназимов Ш. Сөзлерим мерўертдур айтылған хәр бир. -Нөкис: Билим, 1997. -32 б.
4. Баскаков Н. А. Состав лексики каракалпакского языка и структура слова. ИСГТЯ. Ч. IV. Лексика. –Москва: 1962. –С. 69-100.
5. Баскаков Н.А. Каракалпакский язык. Материалы по диалектологии. - М.: АН СССР, 1951. Т. 1. – 398 с.
6. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. - Нөкис: Қарақалпақстан, 1990. -88 б.

